

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Postbus 194, 8000 AD Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 25, Nummer 1 / Tisjri 5772 – Oktober 2011

OPLAGE 350 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 8,00 - POSTGIROREKENING 259272

WIE WAREN JOB EN ZIJN VRIENDEN?

Van de redactie

Het bijbelboek Job beleeft soms een revival. Dan spreekt en schrijft opeens iedereen erover. Dat lijkt ook nu het geval en ons bulletin doet er deze keer volop aan mee. Wie was Job? En wie waren zijn belerende vrienden? Hoe leggen we dit bijbelboek uit? Kan kennis over de geschiedenis van Israël ons helpen? Of moeten we de betekenis van Job vooral zoeken in de huidige tijd?

In zijn openingsartikel laat Wim Neevel zien dat er tal van verschillende visies op Job en zijn vrienden bestaan. En in zijn bespreking van een van de boeken die recent over Job verschenen zijn, voegt Evert van den Berg daar nog een visie aan toe. Eén ding is wel duidelijk: het bijbelboek Job blijft intrigeren. Het is een gewaagd verhaal waarin de grenzen van het menselijk verstand

worden afgetast met betrekking tot leven en lijden, rechtvaardigheid en onschuld.

Vervolgens wijdt Peter van 't Riet een uitgebreide bespreking aan het nieuwe boek van Benjamin Heyl: *Tora, Een belevenis*. Dit boek, dat dit voorjaar verscheen bij uitgeverij Mijn Eigen Boek te Amsterdam, laat zich meer lezen als een betrokken geloofsdokument dan als een systematische verhandeling over het rabbijnse jodendom. Desondanks kunnen lezers die nader kennis willen maken met het jodendom, of die hun kennis ervan willen opfrissen, veel aan dit boek hebben. Heyl, die docent Judaica is geweest op een rooms-katholieke priesteropleiding, mijdt ook het onderwerp 'Jezus en de Tora' niet in zijn boek.

Een dan is er de aankondiging van de dertiende Samuel-Hirschlezing (zie ook hiernaast). Het onderwerp is "de joodse visie op sterven en rouw, sterfelijkheid als basis van menselijk gedrag". De spreekster, Drs. Sasja Martel, schreef er het boek "Sterk als de dood" over, dat uitgebreide informatie over het onderwerp geeft aan wie er zich grondig in wil verdiepen.

We hopen dat we weer een interessante aflevering hebben samengesteld.

ZONDAG 6 NOVEMBER 2011

13e SAMUEL-HIRSCHLEZING

Drs. Sasja Martel over:

"De joodse visie op sterven en rouw, Sterfelijkheid als basis van menselijk gedrag"

Plaats: de Synagoge van Zwolle,
Samuël Hirschstraat 8.
Aanvang: 11.00 uur.

Sasja Martel is de initiatiefneemster en directeur van het Joods Hospice Immanuel in Amsterdam.

Job als onze broeder

Door Wim Neevel

Het bijbelboek Job staat de laatste tijd weer volop in de belangstelling. Zo organiseerde de Stichting Pardes in Amsterdam dit jaar een cursusdag met als onderwerp: 'Wijsheidsliteratuur met een actuele betekenis – Zal Job God trouw blijven?' En verder verschenen er de nodige boeken zoals: 'Job, troostboek voor Israël' – herdruk in 2011 – en: 'Job en de god van Babylon' – uitgebracht in 2010 – met een Engelse vertaling in 2011.

Waarom zijn sommige religieuze boeken populairder dan andere? Het boek Job wordt in de meeste interpretaties neergezet als 'boek van het grote menselijke lijden'. Het behoort tot de 'Chetoeviem' - de Geschriften - een van de drie delen van Tenach. Hoewel het boek in de synagoge zelden wordt gebruikt – in de Sefardische traditie wordt het gelezen op de 9e Av¹ – heeft het wel altijd een bijzondere rol gespeeld in de geschiedenis van het Joodse volk. Tot op heden heeft het in het jodendom ook altijd een educatieve functie gehad.

Zeker in het christendom is het boek Job altijd populair geweest omdat het verhaal over de man die zijn bezit, kinderen en gezondheid kwijtraakt door een weddenschap tussen God en satan – om te testen hoe vroom Job werkelijk is – en die uiteindelijk weer in de oude glorie hersteld wordt, zeer tot de verbeelding spreekt.

Leo Mock schreef in een bespreking van *Op ooghoogte – Job en het establishment*, een boek van Chaim van Unen:² "Weinig religieuze joden zullen het boek echter hebben gelezen of bekend zijn met de precieze inhoud. Al werd het in de Middeleeuwen nog wel bestudeerd, getuige de verklaringen van onder meer de rabbijnen Ibn Ezra, Levi ben Gersjom (RaLBaG) en Rasji. (...) Volgens Van Unen gaat het boek 'Job' niet over de vraag 'Waarom lijden sommige mensen?', maar geeft het antwoord op de vraag: 'Wie is die onzichtbare God van Israël, en waarin onderscheidt Hij zich van de andere goden?'"

Heeft Job werkelijk bestaan?

De rabbijnen van de Talmoed hebben 'op z'n zachtst gezegd' hierover de nodige vragen gesteld. In Baba Batra 14b wordt Mozes als auteur van het boek Job genoemd. Maar op de volgende pagina 15a staat dat het boek speelt in de tijd van de Rechters, of tijdens de terugkeer uit de Babylonische ballingschap, of tijdens de generatie

van Ahasveros. De vermaarde opvatting van een rabbijn die vóór rabbi Sjemoël ben Nachmani zat, gaat nog verder: 'Job heeft nooit bestaan en werd nooit geschapen, maar is slechts een fictieve figuur.' Maar wel een figuur om van te leren dat overgave aan de wil van God geboden is. Maimonides houdt het erop dat het boek Job 'een parabel is om eveneens aan de dag te leggen de opvattingen van de mens met het oog op de voorzienigheid'.

Josy Eisenberg, ooit opperrabbijn van Parijs, zegt: "Indien het boek Job enkel een parabel is, die de realiteit en de absurditeit van het menselijk lijden wil uitdrukken, dan moet men stellig beweren dat Job niet alleen heeft bestaan, maar helaas ook nooit opgehouden heeft te bestaan. Als ik mijn krant opensla, dan lees ik iedere dag opnieuw de kreet van Job, in vele toonaarden."³

Job heeft dan misschien niet echt geleefd en het verhaal is dan waarschijnlijk fictief, toch speelt het in iedere generatie. De gematria – één van de interpretatiemodellen van de bijbel die steunt op de getalswaarde van de Hebreeuwse letters – kan ons daarbij mogelijk helpen:

איוב = Job	אחי = mijn broer
Job: 1+10+6+2=19	Achi: 1+8+10=19

In Bijbelnieuws nr. 2 van het NBG stond onlangs een kort artikel over het boek Job naar aanleiding van het project de *Bijbel in gewone taal*. "Het taalgebruik in het boek Job is vaak heel moeilijk. Het grootste deel van het boek zijn gedichten. Zoals in alle bijbelse poëzie zijn er veel niet alledaagse woorden gebruikt. En er is ook een overdaad aan beeldspraak en typisch bijbelse uitdrukkingen. Als Job zwijgt, dan houdt hij niet zo maar zijn mond, maar dan kleeft zijn tong aan zijn gehemelte. (...) Iemand bemoedigen heet 'brekende knieën sterk maken'. Het menselijk lichaam wordt vergeleken met een huis van leem

met een fundament van stof.”⁴ In de gangbare bijbelvertalingen is dit poëtische bijbelse taalgebruik vaak letterlijk terug te vinden.

Wie een beetje thuis is in de Bijbel weet dat het boek Job een eenvoudig verhaal vertelt maar een complex boek is als het om de interpretatie gaat. Daarom de vraag: “Het bijbelboek Job in gewone taal, kan dat eigenlijk wel?” Het NBG meent van wel: “Wat in poëtische teksten in de Bijbel op een ingewikkelde manier is gezegd, is ook met gewone woorden te vertalen.” Als voorbeeld wordt in het artikel een proeftekst uit Job 6:28-30 afgedrukt:

“Kijk naar mij, en zeg eens eerlijk: sta ik tegen jullie te liegen? Beschuldig mij niet langer, veroordeel mij niet, want ik heb geen schuld. Ik vertel geen leugens, ik weet heel goed wat lijden is.”

Onlangs is door het NIK voor de Joodse jeugd het boek 'Van Jom tot Jom' uitgebracht.⁵ Het is geschreven voor tien- tot veertienjarigen en neemt hen van dag tot dag mee door het joodse jaar. Opmerkelijk hierin is dat, naast een verhaal over de profeet Eliahoe en een verhaal over Daniël, het gehele verhaal van Job uitgebreid aan bod komt in het hoofdstuk over Tenach. Het is dan ook – volgens het woord vooraf – de bedoeling dat jongeren de sfeer van het Joodse leven leren proeven en de *diepere betekenis* van de Joodse voorschriften leren kennen. In hoofdstuk 6 – over Tenach – wordt als inleiding geschreven: “Het verhaal van יֹב, *Ie'ov*, Job, gaat over een goede en welvarende man die alles kwijtraakt. Het leert ons dat we nooit mogen denken dat mensen die arm of ongelukkig zijn dit op de een of andere manier aan zichzelf hebben te danken. God weet waarom alles gebeurt zoals het gebeurt. Wij moeten erop leren vertrouwen dat wat Hij doet uiteindelijk goed en rechtvaardig is. Dat is niet gemakkelijk, het is eigenlijk erkennen dat wij mensen niet alles kunnen weten.”

Trudie van der Spek verraste ons met de gewijzigde herdruk van 'Job, troostboek voor Israël'.⁶ Een boek over Job met nieuwe inzichten uit oude bronnen. Het werd op 10 mei 2011 in het Israëlcentrum in Nijkerk gepresenteerd.

De schrijfster, ondermeer actief geweest in onderwijs en catechese, ziet in het boek Job een profetische belichting van de geschiedenis van

Israël. Jobs wederwaardigheden zijn een afspiegeling van het lot van het Joodse volk. De lijdensgeschiedenis van Job is de lijdensgeschiedenis van Israël; de overgave van Job aan God is de overgave van Israël aan God. “Daarbij bestrijkt de levensgeschiedenis van Job de gehele geschiedenis van Israël, tot en met de situatie van de sjalom in het messiaanse vrederijk. (...) De drie vrienden die Job in zijn ellende opzoeken en hem kapittelen, staan voor de volkeren te midden waarvan Israël leeft en lijdt en beschimpt wordt; de vierde vriend Elihu staat voor de kerk, die een ambivalente positie ten aanzien van Israël inneemt: als 'jongere broeder' wijst Elihu vooruit naar de kerk in haar *verbondenheid* met Israël; als 'pedante betweter' wijst hij vooruit naar de *hoogmoedige kerk*, die Israël de les wil lezen. Deze benadering van het boek Job is nogal afwijkend van de gebruikelijke exegese, die 'Job' vooral ziet en interpreteert als een voorbeeld van de zogenaamde wijsheidsliteratuur.”⁷

Als inleiding op de presentatie van het boek van Trudie van der Spek werd door rabbijn Lody B. van de Kamp een lezing gehouden met een Joodse visie op het boek Job. In de aankondiging van de inleiding door rabbijn van de Kamp – in Israëlaktueel van mei 2011 – zegt de rabbijn: “Lijden, het lot, het noodlot ... Allemaal woorden die de mens te binnen schieten bij het lezen van het boek Job. (...) Is er echt sprake van lot en noodlot? Of hebben we het ook over *Hasjgacha Pratiet*,⁸ de Hebreeuwse term voor G'ddelijk toezicht op Zijn schepping. Ten goede en, in het oog van de mens, soms ten kwade. Het boek Job toont ons beide kanten.”

In zijn lezing bracht van de Kamp het bewogen leven van rabbijn Halberstam uit Klausenburg – de hoofdstad van Transsylvanië, wat nu Roemenië is – ter sprake. Rabbijn Halberstam verloor tijdens de vernietigingsjaren, toen de Shoah zich voltrok, zijn echtgenote en zijn elf kinderen. Overmand door verdriet, maar ongebroken door zijn absolute geloof en vertrouwen in de Eeuwige: “Alles wat op deze wereld gebeurt heeft een bedoeling en maakt onderdeel uit van een voor de mens ondoorgrondelijk G'dsplan”. Na de oorlogsjaren vestigde Halberstam zich als rabbijn in de VS en gaf leiding aan een grote gemeenschap. Op een wonderbaarlijke manier bleek hij zijn kracht niet te hebben verloren. Integendeel. Hij ontfermde zich over weeskinderen, richtte Talmoedscholen

op en stichtte in de stad Netanja in Israël een groot ziekenhuis.

Al eerder schreef rabbijn van de Kamp over deze 'Klausenburger Rebbe': "Tijdens een van de dagen daar in Warschau vroeg een medegevangene in vertwijfeling schamperend aan de rabbijn: "En rebbe, geloof je echt nog in onze bijzondere rol van het 'uitverkoren volk'?" Rabbijn Halberstam legde zijn arm om 's mans schouder, wees hem op een van de nazi's die met een zweep in zijn hand toezicht hield op de werkzaamheden en knikte: "Uitverkoren? Hoezo niet? Wil je dan tot dat volk behoren?"⁹

Rabbijn van de Kamp legt in zijn verhandeling over Job een bijzondere relatie tussen Ezechiël 16:6 en Leviticus 10:3. In Ezechiël staat: "*Toen kwam ik langs jou voorbij en zag jou trappend in je bloed; en Ik zei tot jou, in je bloed: leef; ja, Ik zei tot jou, in je bloed: leef.*" In midrasj Pirke de rabbi Eliëzer 29 lezen we over de verwijzing naar het bloed van de besnijdenis en naar het bloed van het pesachlam. Door de vervulling van de geboden leeft de Jood. Zelfs in Auschwitz conformeerde rabbijn Halberstam zich aan de spijswetten die hij als Jood vanuit de Tora had meegekregen. En toen aan rabbijn Halberstam de vraag werd gesteld: "Waar haalt u na al die verschrikkelijke gebeurtenissen de kracht vandaan voor uw werk?" citeerde hij in het Hebreeuws Ezechiël: "Leven door bloed" (בְּדַמְּךָ חַיִּים = in uw bloed: leef).

Het gaat nu om die Hebreeuwse letters van het woordje 'dam' (דָּם of דַּם) = bloed. Deze letters spelen ook een rol in het werkwoord 'zwijgen'. In Leviticus staat het verhaal over het sterven van Aärons zonen nadat ze vreemd vuur voor de Eeuwige hadden gebracht. En dan staat daar in 10:3 "En Aäron zweeg" (וַיִּדַם אֶהָרֹן). In Engelse vertalingen lees je "was silent" en ook wel "held his peace". Aäron had er vrede mee, hij rechtvaardigde het Goddelijk oordeel en zweeg berustend. Het antwoord van rabbijn Halberstam: "'leven door bloed' geeft dus aan dat zelfs een mens die zich aan alle geboden houdt, niet alles kan bevatten, maar 'door te zwijgen zal leven'".

"De vraag waarom onschuldige mensen lijden houdt de mensheid al eeuwen bezig. Het is ook een klassiek vraagstuk in de Joodse godsdienstfilosofie, dat velen in verwarring achterlaat." Dit schreef rabbijn R. Evers onlangs in de inleiding van de bespreking van de sidra van

de week Bechoekotai (= bij [het aanvaarden van] mijn wetten).¹⁰ Waarom treft het kwaad de rechtvaardigen? We volgen hier het commentaar van rabbijn Evers.

"Aristoteles verwachtte dat we uiteindelijk een redelijk en omvattend antwoord vinden. Volgens Kant is echter het vinden van een redelijk antwoord bij voorbaat verdacht, omdat onze rede beperkt is. We kunnen de vraag alleen op een puur subjectief niveau oplossen. Er bestaat nu eenmaal geen algemeen geldende verklaring.

De filosoof-rabbijn Josef Albo (1380-1444) uit Spanje heeft een origineel antwoord op de vraag. Hij zit niet alleen chronologisch, maar ook wat denken betreft tussen Aristoteles en Kant in. Albo was de laatste grote Joodse filosoof van de middeleeuwen. (...) Albo is het met Aristoteles eens dat de mens toegang heeft tot de waarheid. Maar hij bekritiseert Aristoteles omdat we de waarheid nooit helemaal kunnen kennen. Ons verstand werkt daarvoor niet nauwkeurig genoeg, zegt Albo, net als Kant een kleine vierhonderd jaar later. Maar anders dan Kant wanhoopt Albo niet dat de mens ooit zal weten wat waar is of niet (*Sefer halkkariem* 1:16). Wij hebben namelijk ook onze beperkte, menselijke visie van G'd gekregen, de Bron van alle Waarheid, en daarom moet dat wel een deel zijn van de absolute waarheid. De ultieme waarheid blijft verborgen, maar dat is geen probleem, want dat is de wil van *Hasjeem* (G'd).

Rabbi Albo spreekt niet alleen in abstracte termen, maar verwijst naar de discussies over het lijden van de rechtvaardigen in het Tenachboek *Job*. De eerste veertig hoofdstukken van het boek beschrijven Jobs lijden en de pogingen die zijn vrienden doen om hem te troosten. Zij proberen zijn problemen te verklaren en tegelijk recht te doen aan G'ds almacht, alwetendheid en goedheid. Dat lukt hun niet, totdat de Allerhoogste zelf tussenbeide komt en Job uitlegt waarom Hij hem zo op de proef heeft gesteld. En wat zegt G'd, volgens Albo? Je kunt er niet zeker van zijn, Job, dat jouw perceptie van de werkelijkheid juist is. Ook al heb Ik, de Bron van alle Waarheid, je de zintuiglijke vermogens gegeven waarmee je bent geboren, ze hebben maar beperkte mogelijkheden om de geopenbaarde waarheid te begrijpen. Hoe kun je dan dezelfde zintuigen gebruiken om Mijn systeem van rechtvaardigheid te evalueren? Om dat te kunnen moet je niet alleen toegang hebben tot de totale werkelijkheid, maar moet je ook je

eigen bewustzijn volledig kennen. Als je geest al te beperkt is om aardse, tijdelijke dingen te bevatten, dan blijven de niet-materiële onvergankelijke zaken toch zeker verborgen. Het menselijk vermogen om te evalueren of iets rechtvaardig is, is beperkt. Het menselijk begrip van rechtvaardigheid faalt als het gaat om de ultieme levensvragen. Het is net zo onmogelijk als het meten van atomen met een liniaal. Dat is het originele Joodse antwoord van de filosoof en Talmoedgeleerde Albo.

Het antwoord is niet ‘we weten nog niet alles’ (Aristoteles) of ‘we kunnen niets weten’ (Kant), maar ‘we kennen een deel van de waarheid’ (Albo). En dat deel is voldoende. Als we leven naar het beperkte inzicht dat ons gegeven is, dan is het leven goed.”¹¹

Noten

1. In de zomerperiode valt de treurtijd van 'de drie weken'. Deze periode eindigt met 'Tisja be'Av'. Dat is de negende dag van de Joodse maand Av. Het is een vastendag ter herinnering aan de verwoesting van de eerste en tweede tempel.
2. In het NIW van 4 juli 2003.
3. Elie Wiesel en Josy Eisenberg, *Job of God in storm en wind*, Gooi & Sticht, 1989.
4. Jaap van Dorp in *Bijbelnieuws* nr. 2 van juni 2011.
5. Van Jom tot Jom - in juli 2011 uitgegeven door het NIK.
6. G.A. Van der Spek-Begemann, *Job*, troostboek voor Israël, Groen, 2011.
7. J. de Vreugd in het blad *Israëllaktueel* van juni 2011.
8. Hasjgacha Pratiet, persoonlijk toezicht of individuele voorzienigheid, de idee dat ieder individueel wezen onder persoonlijk toezicht van God staat. Rabbijn A. Kurzweil schrijft in 'Kabbala voor Dummies': “De oneindige G'd is voortdurend betrokken bij elk detail van het bestaan, van de grootste rampen tot de kleinste beweging van een insect. Het gaat hierbij om G'ds voortdurende toezicht op de schepping als geheel. (...) Hasjgacha Pratiet is niet in tegenspraak met het geloof in de vrije wil. Het beklemtoont juist dat G'd actief toezicht houdt op alles en tegelijkertijd ruimte laat voor de vrije wil.” Rabbijn Jehoeda Ashlag schrijft in 'De wijsheid van Kabbalah': “Baal Sjem Tov placht te zeggen: “Voordat de mens een mitswa (=voorschrift) uitvoert, dient hij in het geheel niet aan de Hasjgacha Pratiet te denken, maar omgekeerd, hij dient te zeggen: “Indien ik niet voor mijzelf opkom, wie anders kan mij dan helpen.” Maar na de uitvoering van een mitswa, dient hij te begrijpen en te geloven, dat hij niet door eigen kracht de mitswa vervulde, doch door de kracht van de Schepper, die vooraf alles doordacht had aangaande hem, en daarom was hij verplicht om dit werk te voltooien.”
9. Lody B. van de Kamp in *Friesch Dagblad* van 17 augustus 2004.
10. Sidra Bechoekotai is Wajikra / Leviticus 26:3-27:34 en werd in 2011 gelezen op sjabbat 21 mei / 17 ijar 5771.
11. 10) Dayan R. Evers, *De sidra van de week*, NIW nr. 34 van 20 mei 2011.

BOEKBESPREKING (nog meer Job)

Recensie van J. Kaaks, *Job and the God of Babylon. Theopolitics, the Covenant and the Fall of Marduk*. Delft: Eburon 2011. 262 blz., prijs: € 29,90. [Vertaling van *Job en de god van Babylon. Theo-politiek, Verbondstrouw en de val van Marduk*. Delft: Eburon 2010. 256 blz., prijs € 19,90.] In *Judaica Bulletin*. Mededelingenblad van de Stichting Judaica te Zwolle.

Het (Engelstalige) boek begint met kaartjes en een chronologisch overzicht en een inleiding, gevolgd

door hoofdstukken over godsbeelden, het boek Job in de context van zijn tijd, de Deuteronomistische Reformatie, de opkomst van Marduk, de god van Babylon, Akkadische verhalen en de drie grote profeten Ezechiël, Jeremia en Deutero-Jesaja. Daarna komt het omvangrijkste hoofdstuk met een vertaling van het hele bijbelboek met verklarende opmerkingen. Als ‘nawerk’ wordt een aantal concepten besproken: Behemot en Leviatan, de besnijdenis, het verbond, het lot, de gods aanduidingen El en Elohim, de naam Elihu,

vrienden, het ‘restant’, dat zijn zij die trouw zijn gebleven aan het verbond met de Eeuwige, Satan, de dienstknecht van God (de Eeuwige), Sjaddai en de Eeuwige. Het boek besluit met een samenvatting en een bibliografie.

De achterkant van het boek vermeldt dat de auteur theoloog is met als specialisatie het Oude Testament en dat zijn pogingen cryptische bijbelteksten te verklaren hem hebben gebracht tot de studie van het Akkadisch (de talen van Assyrië en Babylonië). Die heeft hem geholpen bij een geheel nieuwe verklaring van Job.

Deze houdt in dat de strijd tussen de Eeuwige en Satan een strijd is tussen de Eeuwige en de Babylonische oppergod Marduk, en dat het lot van Job voor dat van Juda staat; Behemot en Leviatan staan voor de legers van de Babylonische koning Nebukadnessar, die Jeruzalem in 597 resp. 587 vCJ inneemt. In Job 38-41 laat de Eeuwige zien dat Hij de schepper van het heelal en heer van deze wereld is, in Job 42 wijst Hij de drie vrienden hun plaats. Job, dus het restant van Juda, wordt beloond voor zijn trouw aan het verbond met de Eeuwige. De drie vrienden Elifaz, Bildad en Sofar zijn evenmin personen maar staan voor de intellectuelen, de handelslieden en de boeren. Wel een persoon is de vierde vriend, Elihu. Hij zou een tijdgenoot zijn van de auteur van Job en diens spreekbuis en wordt dan ook niet door de Eeuwige terecht gewezen. Hij wijst op Gods rechtvaardigheid en zijn majesteit in de schepping en gaat anders dan de eerste drie vrienden niet in op de vraag naar de vergelding. De tijd van een collectief verbond met de Eeuwige heeft plaats gemaakt voor een persoonlijk verbond.

De schrijver zou iemand zijn uit de omgeving van Deutero-Jesaja, de auteur van Jesaja 40-55. Het boek zou geschreven zijn ca. 575 vCJ, vermoedelijk in Susa, de hoofdstad van Perzië, of in Egypte. Een argumentatie voor deze bewering ontbreekt.

De hoofdstelling van het boek mag origineel genoemd worden: Job staat voor het restant van Juda, dat trouw is gebleven aan het verbond met de Eeuwige. Daar houdt hij in de discussie met de drie vrienden dan ook aan vast. Helaas wordt deze stelling te weinig beargumenteerd. Het blijft bij een overzicht van eerdere opvattingen, ze worden niet tegen andere interpretaties afgewogen. Ook de

hiervoor genoemde sociologische achtergrond van de drie vrienden wordt slechts geponeerd.

In het verlengde van deze tekortkoming moet opgemerkt worden dat de bibliografie te wensen overlaat. Om te beginnen is van de uitgebreide bibliografie maar weinig in de voetnoten terug te vinden, zodat de lezer veelal mag raden waar de auteur zijn informatie vandaan heeft. Bovendien ontbreekt bij artikelen uit tijdschriften veelal de pagina-aanduiding.

Ook verder laat de auteur steken vallen. Ik noem er een paar. Dat het Akkadisch de moedertaal van het Hebreeuws zou zijn, is onjuist, het is een ‘achterneef’. Dat Kronieken gewoonlijk ca. 502 vCJ wordt gedateerd (p. 237), was voor mij een verrassing: genoemd jaartal komt uit de lucht vallen, tegenwoordig denkt men eerder aan ca. 300 vCJ. Verder is de verklarende opmerking bij Job 2:1 onbegrijpelijk: ‘Het Hebreeuwse Benjamin betekent ‘zonen’, maar kan ook ‘leden van’ betekenen. Benjamin betekent immers ‘zoon van de rechterhand/van het zuiden’ en is geen meervoud. En wat moet men denken van het volgende (p. 225-226): Het is denkbaar dat Abraham uit Ur vluchtte na de ondergang van de stad in 2000 vCJ. De tempel lag in puin, de maangod was thuisloos, maar zijn standbeeld (*statue*) werd door Abraham en zijn huis meegenomen naar Haran, waar de maangod eveneens werd vereerd (...). Bedoelt de auteur te zeggen dat Abraham dat beeld inderdaad heeft meegenomen? Dat lijkt me een al te stoute veronderstelling.

Toch heeft het boek me ondanks alle tekortkomingen aan het denken gezet. De stelling dat Job voor het restant van Juda staat, is zeker overwegenswaard. Ook de gesignaleerde verwantschap van de auteur van Job met Deutero-Jesaja vraagt om verdere doordenking. Zo zou Kaaks these dat we in Job het restant van Juda mogen zien, steun kunnen betekenen voor de gedachte dat achter de ‘knecht van de Eeuwige’ van Deutero-Jesaja eenzelfde bevolkingsgroep schuilgaat. Des te betreurenswaardiger is het dat de auteur niet zorgvuldiger is geweest in de presentatie van zijn ideeën.

Evert van den Berg

TORA ALS BELEVENIS

Een boekbespreking

Door Peter van 't Riet

Onlangs verscheen bij Uitgeverij Mijn Eigen Boek in Amsterdam het boek *Tora : Een belevenis* geschreven door Benjamin Heyl (210 pagina's, ISBN 9789059742727, prijs: € 17,50 bij www.bol.com). In dit boek (eerder verscheen van zijn hand *De Sidra van de week*) laat de auteur zien dat de Tora niet alleen een studieboek is waar men lerend en studerend, verstandelijk en verstandig, mee moet omgaan, maar ook een boek dat een belevenis kan zijn, een bron van religieuze ervaring en vreugde.

Het boek is opgebouwd als een eenvoudige inleiding in de rabbijnse traditie, maar alle hoofdstukjes zijn met compassie geschreven, waardoor je je als lezer sterk betrokken voelt bij de wijze waarop de auteur zijn geloof beleeft. Men moet dan ook van dit boek geen grondige inleiding in de rabbijnse literatuur verwachten. Het is een persoonlijk document dat qua systematische benadering van de onderwerpen nog wel eens wat te wensen over laat. Maar dat neemt niet weg dat men er veel waardevolle gedachten en overwegingen in kan vinden.

In het boek komen onder andere aan de orde: de schriftelijke en mondelinge Tora; de Misjna (de oudste laag van de Talmoed); de Gemara (de jongste laag van de Talmoed); de Responsa (vragen van gelovigen en antwoorden van rab-

bijnen uit de Middeleeuwen); de Midrasj; halacha (leefregels) en aggada (beschouwingen in verhaalvorm); joodse denkers in de Middeleeuwen; joodse mystiek; de mystieke interpretatie van de Hebreeuwse letters; Tora doen en Tora bestuderen; de mitzwot (geboden/opdrachten), Jezus van Nazareth en de Tora. Ik geef een kleine bloemlezing uit al dat materiaal.

Schriftelijke en mondelinge Tora

Dat de Schriftelijke Tora en de Mondelinge Tora, samen TORA zijn, beide door God geschapen, beide even heilig, wordt verklaard door het feit dat beide niet van elkaar afgezonderd kunnen worden: De Mondelinge Tora baseert zich op de Schriftelijke Tora, terwijl de Schriftelijke Tora niet gepraktiseerd kan worden zonder hulp van de Mondelinge Tora. Heyl laat zien hoe die opvatting uit de schriftelijke Tora zelf wordt afgeleid. In Exodus 34:27 staat geschreven: 'De Eeuwige zei tegen Mozes: Schrijf ten behoeve van je zelf **deze** woorden op, want op grond van **deze** woorden sluit Ik met jou en met Israel een verbond.' Een leraar uit de school van rabbi Ismaël gaat daar als volgt op in: '**Deze** woorden [dat wil zeggen]: **Deze** mag Mozes opschrijven, de **andere** woorden mag hij niet opschrijven, want die blijven bestemd voor de leraren in iedere generatie.' (bT Gittin 60b en bT Teroema 14b) (pag. 20). Als er sprake is van *deze* woorden dan moeten er ook *andere* woorden zijn, die kennelijk niet opgeschreven mogen worden. Die vormen dus de mondelinge Tora.

Een fraai verhaal over de onmisbaarheid van de mondelinge Tora vinden we op pag. 23: "Een man ging naar Sjammai, die hem uitlegde dat er twee Toratot zijn: De Schriftelijke Tora en de Mondelinge Tora. De man accepteerde wel de Schriftelijke Tora, maar niet de mondelinge. Sjammai wees hem terecht en zette hem met

berisping de deur uit. De man ging nu naar Hillel. Die nam hem op in de gemeenschap (door hem als volgt te onderwijzen): De eerste dag leerde hij hem (de letters van het alfabet) *alef, beet, gimmel, dalet* enz. De volgende dag leerde hij alles anders (en zei bijvoorbeeld *wav* tegen de *dalet*). De man zei: ‘Maar gisteren leerde je het heel anders!’ Hillel antwoordde: ‘Je vertrouwt dus op mij? Vertrouw dan ook ten aanzien van de Mondelinge Tora op mij.’ (bT Sjabbat 31a).”

De openheid van de rabbijnse traditie

Ook benadrukt Heyl regelmatig de grote diversiteit die in de joodse traditie uit vaak tegengestelde meningen bestaat (Sjammai en Hillel zijn archetypisch in dit verband), en de aanpassing van de Tora-uitleg aan de tijd. “Zo ervaren wij dat de Tora door de Eeuwige elke dag opnieuw wordt gegeven en aan ons wordt onderwezen en zo is zij een weg tot leven. [...] Tora is een levend Onderricht door de communicatie over en weer tussen leraar en leerling. Nieuwe inzichten worden geboren op de vragen van de huidige tijd. ‘Maar alles’, aldus Jeshajahoe Horowitz, ‘wat onze geleerden vonden en heden vinden en zullen vinden, was in potentie al vervat in de stem die op de Sinai werd verstaan.’ Voor elke generatie (en nieuwe tijd) luidt de opdracht om het aanwezige potentieel door studie in de actualiteit te brengen. Daarom is het onze opdracht om naar uiteenlopende visies te luisteren, want dat zijn allemaal de woorden van de levende God” (pag. 34).

Een waardevol inzicht is dat het rabbijnse denken niet zo wettisch is als christenen eeuwenlang beweerd hebben. “In de Misjna komen we vooral halachische [joods-wettelijke] midrasj tegen, in de Gemara treedt de agadische [verhalende] midrasj op de voorgrond. De rabbijnen waren beducht voor een al te juridische benadering, waardoor de Tora te sterk gezien en ervaren zou worden als ‘wet’ en veel te weinig als ‘lering’. De uitleg van de Tora moet niet droog en abstract zijn, maar vraagt om persoonlijke accenten zodat niet alleen het verstand bij de Tora betrokken wordt, maar ook het hart. [...] Zonder hart verschrompelen de hersenen en zonder de hersenen verliest het hart zich in dromerijen” (pag. 49). Zo’n tekst is kenmerkend voor Heyl’s benadering die niet alleen verstandelijk, maar ook gevoelsmatig wil zijn.

De vernieuwingen van Maimonides

De spanning tussen verstand en emotie is overigens een spanning die het jodendom altijd heeft gekend. Aardig in dit verband, hoewel niet erg diepgaand, is de uiteenzetting over Maimonides en zijn tegenstanders: “Maimonides beoogde met zijn uiteenzettingen in zijn brieven een brug te slaan tussen het op traditie gebaseerde geloof en wat als gevolg van wijsgerige bezinning als waarheid aanvaard kon worden. Hoewel het geloof aan God en de waarheid van de Tora in zijn beschouwingen prevaleert, blijkt daaruit toch ook dat hij, onder andere voor degenen die door het bestuderen van de wijsgerige denkbelden van Aristoteles en anderen van het jodendom dreigden af te dwalen, wilde aantonen dat het jodendom ook die waarheden in beginsel omvat. Hier kwam veel kritiek op. [...] De meeste rabbijnen hadden geen behoefte de wereld wetenschappelijk te doorgaan” (pag. 75). Heyl spreekt over “twee onverenigbare visies op hoe de Tora te bestuderen. Het ene denkmodel was rationeel, naar buiten gericht, en sloot wetenschap en cultuur (van de ander) niet uit. Het andere denkmodel was meer naar binnen gericht, gericht op de eigen bronnen” (pag. 76). “Na de dood van Maimonides werd de strijd voortgezet tussen zijn voorstanders (Maimonisten) en zijn tegenstanders (de Talmoedisten). Er werden over en weer bannen uitgesproken. De strijd liep zo hoog op dat in 1232 vanuit de Talmoedisten een beroep gedaan werd op de Dominicaner monniken, wat resulteerde in een publieke verbranding van werken van Maimonides” (pag. 77). Dat het daarbij om een conflict tussen een optimistische, Aristotelianse (Maimonides) en een pessimistische, Platoonse (zijn tegenstanders) benadering van het geloof ging, dat in die tijd ook het westerse christendom sterk verdeelde, blijft onderbelicht.

“Maimonides probeerde de mitzwot [de geboden] zoveel mogelijk wetenschappelijk te benaderen en te verklaren. Hij vond het een menselijke opdracht om dat uit te vorsen. Hij keerde zich dan ook tegen het automatisch vervullen van de mitzwot, omdat daarmee niet voldaan werd aan het doel van begrijpen van het waarom van die of deze mitswa. De kabbalisten echter gingen uit van een geheel andere gedachtewereld. De redenen en de betekenis van de mitzwot brachten zij in verband met de wereld van de sefirot, de sfeer van Goddelijke eigenschappen” (pag. 77). De kabbalisten komen in deze strofe nogal uit de

lucht vallen, zij worden pas in het volgende hoofdstuk over mystiek behandeld (een voorbeeld van de soms ontbrekende systematiek in dit boek).

Joodse mystiek

Een flink deel van het boek is besteed aan de joodse mystiek. Het is Heyl's opvatting dat we joodse mystiek dienen te beschouwen als behorend tot de Tora. "Zij is een weg om de eeuwige Goddelijke werkelijkheid te naderen die voorbij onze eindige menselijke wereld ligt" (pag. 79). Ook de mystieke interpretatie van het Hebreeuwse alfabet komt aan bod. Om al te veel zweverigheid te voorkomen merkt Heyl gelukkig ook op: "Zodra het bestuderen van Hebreeuwse woorden en Hebreeuwse letters een vluchtweg biedt uit de wereld waarin wij leven, staat zij volkomen haaks op wat Tora is" (pag. 92). Daarna bespreekt hij bijna 50 pagina's lang de letters van het Hebreeuwse alfabet en hun mystieke interpretatie (pag. 98-143).

Twee soorten mitzwot

In het hoofdstuk over de mitzwot (geboden, opdrachten) wordt het onderscheid tussen twee soorten mitzwot besproken: "De Tora kent mitzwot waarvoor geen redelijke verklaring te geven is en die veelal van rituele aard zijn (de *choekiem*) en mitzwot die rechtsregels zijn die we met ons rationeel denken redelijk kunnen verklaren (de *misjpatiem*). *Choekiem* reiken veel dieper dan het verstand. Zij raken onze emoties en ziel, ook al kunnen wij tot op zekere hoogte een rationele verklaring geven. De *misjpatiem* kunnen wij beredeneren" (pag. 146). Erg helder is het onderscheid dus niet als ook de *choekiem* tot op zekere hoogte beredeneerd kunnen worden.

Dat blijkt ook uit een passage over Maimonides: "Maimonides geeft aan het slot van zijn filosofische werk *More Nevoechiem* (Gids der Verdoolden) zijn eigen visie op het verschil tussen *misjpatiem* en *choekiem*. Volgens zijn opvattingen zijn *misjpatiem* sociale en ethische regels, die te allen tijde en in iedere historische situatie van toepassing zijn. Met verstandelijke motieven kunnen we de waarde ervan beargumenteren. *Choekiem* zijn echter regels die ingesteld zijn ten tijde van de Uittocht uit Egypte. Hun functie was, en is nog altijd, de verlokking van afgoderij tegen te gaan. Het volk mocht de ware reden ervan niet kennen. De Israëlieten waren al te ver in het moeras van de Egyptische afgodendienst weggezonden. Zij zouden de

choekiem nooit hebben aanvaard indien ze beseft hadden dat de Eeuwige hen met deze regels van hun gekoesterde afgoderij wilde losscheuren." Heyl merkt daarna op: "Met deze uitleg geeft Maimonides haarscherp aan waartoe de vele joodse rituelen dienen, die voor buitenstaanders vaak zo onwezenlijk lijken. Zij gaan de zuigkracht van afgodendienst tegen" (pag. 147). Dat klopt, maar met alle respect voor Maimonides vind ik dat we diens redenering over Gods verborgen bedoelingen daar vandaag niet meer voor nodig hebben. Wel heeft Maimonides ongetwijfeld gelijk als hij stelt dat veel mitzwot/geboden, waarvan wij vandaag de reden niet meer inzien, oorspronkelijk gericht zijn geweest tegen vormen van afgodendienst die wij niet meer kennen, omdat ze samen met de volken die Israël omringden van de aardbodem verdwenen zijn. Het verbod op het consumeren van bloed is daar een goed voorbeeld van. Veel van de afgodische praktijken waar de Tora met haar mitzwot tegenin is gegaan, kwamen niet alleen uit Egypte en ook niet alleen uit de tijd van de Egyptische ballingschap. Ook de praktijken van Kanaänitische volken worden in de Tora met diverse mitzwot bestreden. Echter, vind vandaag het verband nog maar eens.

Doen, daarna begrijpen

Een interessant inzicht is dat het woord *mitswa* niet alleen 'gebod' maar ook 'kameraadschap', 'vereniging' betekent. "Hij die een mitswa vervult treedt als kameraad, als vriend, in contact met de Eeuwige en zijn medemens" (pag. 152). Dit riep bij mij de associatie op van de uitspraak: "Doe me een mitzwe en haal even een kop koffie voor me," een verzoek dat men in joodse kringen kan horen zeggen. Heyl legt verder uit dat het belangrijk is de mitzwot met vertrouwen en oprechtheid in praktijk te brengen zonder erop te wachten dat men de betekenis, de zin ervan begrijpt. Het joodse volk ontving en aanvaardde de Tora op de berg Sinai met als uitgangspunt: 'We zullen (eerst) doen en daarna zullen we (trachten te) begrijpen' (pag. 154).

Jezus van Nazareth

Opmerkelijk is de aandacht voor de jood Jezus van Nazareth die door Heyl terecht geportretteerd wordt als een belangrijke joodse leraar. Toch is zijn voorstelling van zaken m.i. te kort door de bocht als hij al aan het begin van zijn boek over Jezus schrijft: "Zijn manier van naleven en onderwijzen van de Tora vond wortel bij de

heidenvolken die geroepen werden om hun oude heidenverbond op te zeggen en het nieuwe Toraverbond te aanvaarden, zodat hij door zijn volgelingen beschouwd kon gaan worden als de gezalfde van de Eeuwige” (pag. 11-12). Deze voorstelling van zaken geeft mijns inziens de godsdiensthistorische gang van zaken niet correct weer. Wat mag dat heidenverbond wel zijn geweest? Wat wordt verstaan onder ‘het nieuwe Toraverbond’? Daarna vervolgt Heyl met: “Persoonlijk heb ik daar geen theologisch probleem mee wanneer hierbij erkend wordt dat de gezalfde van de Eeuwige alleen Hem toebehoort en nooit het bezit is van welk volk of welke geloofsgemeenschap dan ook” (pag. 12). Is dat niet een theologische concessie aan christelijke vrienden? Kunnen we vandaag niet beter stellen dat de christenen uit de heidenen met Jezus van Nazareth aan de haal zijn gegaan? In de kerken is de Tora immers gedegradeerd tot voorspelling van Jezus’ messiasschap. In plaats van Jezus en de Tora als eenheid te zien, zag men Jezus liever als opvolger van de Tora. Dat poets je niet weg door te stellen dat “de gezalfde alleen de Eeuwige toebehoort”.

Ook het slot van Heyl’s boek is aan Jezus van Nazareth gewijd. Terecht ziet Heyl hem als onverbrekkelijk verbonden met de Tora (pag. 183). Ambivalent is zijn kijk op de evangeliën: “We zien dat het Christendom tot de dag van vandaag enorm worstelt met het door Jezus van Nazareth onderwezen nieuwe Toraverbond. Van meet af aan zien we hoe christenen worstelen met de tegenstrijdigheden die zij tegenkomen in het nieuwe Toraverbond” (pag. 183).

Mijns inziens zitten er nog veel traditioneel-christelijke elementen in de wijze waarop Heyl de evangeliën leest. Bijvoorbeeld zijn begrip ‘nieuw Toraverbond’. Het is een vreemde samentrekking van enerzijds Tora en anderzijds het ‘Nieuwe Verbond’ (Nieuwe Testament) waarvan christenen eeuwenlang geloofden dat God het in Jezus met de christenen gesloten had. Wie de evangeliën echter goed leest (en alle glossen, d.i. latere toevoegingen aan de teksten, m.b.t. dit punt eruit verwijdt), kan ontdekken dat daarin helemaal geen sprake is van een nieuw verbond: Jezus gaf zijn leven voor het aloude Sinaiverbond tussen God en Israël. Die traditioneel-christelijke elementen in Heyl’s wijze van evangelielezen laten zich demonstreren met het volgende voorbeeld. Hij schrijft: “Jezus van Nazareth

maakte duidelijk dat hij gezonden was tot de verloren schapen van Israël (Mattheüs 15:24), maar als Opgestane gaf hij zijn leerlingen de opdracht om alle volkeren te dopen (Mattheüs 28:19)” (pag. 184). Laat nu de bekende doopformule in Mattheüs 28:19 juist zo’n glosse zijn! Die werd in later eeuwen aan deze tekst toegevoegd onder invloed van de kerkelijke doopraktijk waarvan in Mattheüs’ tijd nog helemaal geen sprake was. Oorspronkelijk stond er: “Gaaf dan heen, maak discipelen onder alle volken en leert hen onderhouden al wat ik jullie heb aanbevolen”. Een dergelijke opdracht gaat niet verder dan Jezus’ Tora-interpretatie te verspreiden onder zijn mede-joden in de diaspora. En daarmee is Mat. 28:19-20 geheel in lijn met het door Heyl aangehaalde vers in Mat. 15:24 over de verloren schapen van het huis Israël. Mattheüs wist wel wat hij schreef!

Is God altijd rechtvaardig?

Interessant is de passage waarmee ik deze impressie van het boek van Heyl wil afsluiten. Over het open karakter van Tora en joodse traditie (hier vinden we de grootst mogelijke tegenstelling met de islam; pvtr) schrijft Heyl: “Het is de Tora die ons blijft oproepen om de meest pijnlijke en confronterende vragen te stellen, sterker: ‘God en de Tora kunnen onrechtvaardig zijn’, zoals Rabbi Dr. Nathan Lopes Cordozo stelt in zijn lezing gehouden in Amsterdam op 24 mei 2010. Hij haalt onder meer de *mamzeer* aan, de bastaard, een kind geboren uit een overspelige relatie, die niet behoort tot het joodse volk. Hij mag alleen trouwen met een vrouwelijke *mamzeer* en ook hun kinderen zijn *mamzeriem*. Hoewel daar allerlei rechtsvoorschriften omheen zijn gebouwd, zoals: wanneer een vrouw beweert dat haar kind een kind is uit een overspelige relatie, mag je haar niet geloven. Maar, aldus Rabbi Dr. Nathan Lopes Cordozo: ‘dit voorschrift is daarom niet minder onrechtvaardig’. Wij mogen dus God en Zijn Tora niet alleen bevragen, wij moeten Hen bevragen” (pag. 200). Leren in het jodendom speelt zich vaak af op het scherp van de snede.

Slotopmerking

Wie bereid is de vele typografische en stilistische onvolkomenheden in de tekst voor lief te nemen, kan dit boek uitstekend gebruiken als eerste kennismaking met de joodse traditie. Het boek kan ook worden gelezen om de eigen kennis van het jodendom weer eens op te frissen. En verder biedt het veel stof om over na te denken.

DE DERTIENDE SAMUEL-HIRSCHLEZING OVER

"De joodse visie op sterven en rouw : Sterfelijkheid als basis van menselijk gedrag"

Op zondag 6 november 2011 zal in de synagoge van Zwolle de 13e Samuel-Hirschlezing worden uitgesproken door Drs. Sasja Martel, initiatiefnemer en directeur van het Joods Hospice Immanuel in Amsterdam.

Sasja Martel zal haar lezing houden over de rituelen rond sterven en rouw en de achtergronden hiervan. In de joodse traditie speelt de rouwverwerking van het individu zich af binnen de gemeenschap. Staat tot aan de begrafenis het respect voor de dode centraal, na het sluiten van het graf krijgen de nabestaanden alle aandacht en krijgen ze door middel van vele rituelen de mogelijkheid langzaam maar zeker hun verdriet te verwerken en weer terug te keren naar hun plaats in de gemeenschap.

Sasja Martel is de initiatiefneemster en directeur van het Joods Hospice Immanuel te Amsterdam. Het is het eerste en enige joodse hospice van Europa. Zij is de auteur van het boek "Sterk als de Dood, sterven en rouw in joods perspectief". Hierin heeft ze helder en

eenvoudig doch wetenschappelijk verantwoord uitgelegd wat de achtergrond is van alle rituelen die gebruikt worden rond sterven en rouw in de joodse traditie. Sasja Martel is lid van de Portugese Israëlitische Gemeente in Amsterdam en woont in Amstelveen. Zij studeerde aan de UvA en aan de Katholieke Hogeschool te Amsterdam en ook aan de Hebreeuwse Universiteit te Jeruzalem, waar zij 10 jaar woonde.

De lezing begint om 11.00 uur (om 10.30 uur is de zaal open). De lezing duurt tot 12.00 uur, waarna er tot 12.30 uur gelegenheid is om met Sasja Martel over het onderwerp in gesprek te gaan. De toegangsprijs is € 7,50 voor personen die zich vóór 1 oktober hebben ingeschreven. Voor alle anderen is de toegang € 10,- aan de zaal.

JUDAICA-AGENDA ZWOLLE EN OMGEVING NAJAAR 2011

6-11-2011 *Ochtend:* **Samuel-Hirschlezing**
Dertiende Samuel-Hirschlezing "De joodse visie op sterven en rouw - sterfelijkheid als basis van menselijk gedrag" door mevr. Drs. Sasja Martel, initiatiefnemer en directeur van het Joods Hospice. Organisaties: Stichting Judaica Zwolle & Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle. Plaats: Synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8. Tijd: 11.00 uur.(10.30 uur zaal open) Toegang: € 10,- aan de zaal (€ 7,50 bij inschrijving vóór 1 oktober elders op deze website).

6-11-2011 *Middag:* **Tentoonstelling**
"Geschiedenis van het joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats:

Synagoge, Samuel-Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: € 4,00 voor volwassenen (korting voor jongeren). De rondleiding wordt deze middag verzorgd door Peter van 't Riet, voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle.

16-11-2011 **Film** **"Eilat"**
Bijeenkomst van het Genootschap Nederland-Israël, ook toegankelijk voor niet-leden. Henk Hoeksema vertelt kort over zijn reis naar Israël, waarna de film "Eilat" zal worden vertoond. Van niet-leden wordt een kleine bijdrage in de kosten gevraagd. Plaats: Synagoge, Samuel-Hirschstraat 8, Zwolle. Aanvang: 19.30 uur.

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK

= hebr. 830. **Hebreeuws** op straat: opschriften in het openbaar. Teksten en opschriften in het Hebreeuws die door heel Nederland op synagoges, openbare gebouwen, huizen, grafstenen etc. te vinden zijn, maar voor de meeste mensen verborgen bleven. Met vertaling in het Nederlands en uitleg van Hebreeuwse chronogrammen (getalswaarde van de letters in het Hebreeuwse alfabet).

= 226.6 **Shalev, Meir.** De Bijbel nu. Verfrissende kijk op oude Bijbelverhalen, waarbij de schrijver bijbelse figuren in een ander daglicht stelt dan we gewoon zijn: ze hebben menselijke tekortkomingen en streken, die we tot op vandaag om ons heen of bij onszelf kunnen herkennen.

= 226.6 **Shalev, Meir.** In den beginne; eerste keren in de Bijbel. De eerste kus in de Bijbel is geen liefdeskus. De eerste liefde in de Bijbel is niet die tussen man en vrouw. De eerste lach in de Bijbel is tevens de laatste. Meir Shalev beschrijft een aantal eerste keren in de Bijbel. Wie was de eerste droom beschoren en wie vergoot de eerste tranen? Wie waren de eerste koning, de eerste profeet en de eerste spion?

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle, Postbus 194, 8000 AD Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J. Dekker (lid)
- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- D. Klasen (cursuscoördinator)
- Mw. D. Koffeman-Wielenga (bibliothecaresse)
- W.H. Neevel (secretaris)
- S.P. van 't Riet (voorzitter, penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mw. J. van Harten-Wondergem (038-4651347) of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mw. D. Koffeman-Wielenga (tel. 0591-616543).

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd. De toegangsprijs is: € 4,00 voor volwassenen; € 3,00 voor 13- tot 17-jarigen, € 2,50 voor kinderen.

De Stichting werkt bij gelegenheid samen met: Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, en andere regionale en landelijke organisaties met een soortgelijke doelstelling.

Giften voor het werk van de Stichting Judaica Zwolle zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op girorekening 259272 t.n.v. Penningmeester Stichting Judaica Zwolle..

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt 1 januari 2012. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van december te zijn ingeleverd via info@judaica-zwolle.nl.

VAN HET BESTUUR

Tot het bestuur is toegetreden Johan Dekker. In het gewone leven is Johan bibliothecaris aan de Hogeschool voor de Kunsten Artez in Zwolle. Hij heeft in het verleden cursussen Jiddisch voor onze stichting verzorgd. Verder is het archief van de stichting over de periode 1987 tot 2007 overgedragen aan het Historisch Centrum Overijssel. Renate van Vuure-Redout heeft de tentoonstellingscommissie verlaten. We danken haar voor haar inzet.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Mieke van Harten-Wondergem te Zwolle. Zij is te bereiken via tel.nr. 038-4651347 of via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Peter van 't Riet en Wim Neevel. Verspreiding: Geesinus en Astrid Kruithof.

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Hanneke Brem, Michael Canter, Wil Cornelissen, Marguerite Groot-Segond, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Astrid Rodrigues Pereira, Caroline Rouwendal-Estoppey.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Johan Dekker, Arie Driesprong, Henrike de Graaf, Dick Klasen (secretaris), Dicky Koffeman, Wim Neevel, Gerrit Ravensbergen, Peter van 't Riet (voorzitter), Wil Wolters.

BEHEER E-MAIL

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Via dit e-mailadres kan men toezending van het cursusprogramma of andere informatie vragen.

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGES

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Tijdens een rondleiding wordt ook een bezoek aan de tentoonstelling gebracht. Entree: € 4,00 voor volwassenen, € 3,00 voor 13- tot 17-jarigen, € 2,50 voor kinderen.